

Wojciech Wichert
Szczecin

**PRASA JAKO INSTRUMENT HITLEROWSKIEJ PROPAGANDY
BILANS TRZECH LAT ISTNIENIA III RZESZY
I OBCHODY PRZEJĘCIA WŁADZY PRZEZ HITLERA
W PROWINCJI POMORZE W ŚWIETLE „POMMERSCHE ZEITUNG”,
REGIONALNEGO ORGANU PRASOWEGO NSDAP**

30 stycznia 1933 r. Adolf Hitler został mianowany kanclerzem Niemiec, co stanowiło początek wprowadzania w Rzeszy systemu totalitarnego. Podporządkowana woli charyzmatycznego przywódcy, przerodził się on już wkrótce w niczym nieograniczoną tyranję. Bezwzględna rewerencja władzy naczelnej w wydaniu narodowosocjalistycznym znalazła swoje odzwierciedlenie w osobliwie pojmowanej zasadzie wodzostwa (*Führerprinzip*¹), która łączyła w sobie elementy dyktatury wojskowej oraz autorytaryzmu. Była to całkowicie nowa forma rządów, podporządkowana zbrodniczej psychce samego dyktatora. Fakt ten spowodował, że implikacje panowania i ekspansjonizmu reżimu osiągnęły potem niewyobrażalne wręcz rozmiary, które w wymiarze długofalowym przyniosły śmierć dziesiątków milionów istnień ludzkich, w tym Holocaust oraz częściową realizację *Generalplan Ost*.

¹ Zob. np. M. Broszat, *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. München 1992; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa w Trzeciej Rzeszy*. Wrocław 1985; N. Frei, *Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*. München 1987; W Röhr, *Behemoth oder Leviathan? Spezifik und Widersprüchlichkeit des nazistischen Führerprinzips*. „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 15 (2002), s. 103 n.

Data przejścia władzy przez nazistów (*Machtergreifung*) była również kluczowa dla prowincji pomorskiej, której mieszkańcy z zadowoleniem powitali wprowadzanie przez Hitlera okraszonych pruskim anturażem (*vide* Dzień Poczdamu²) nowych porządków. Świadczyły o tym już chociażby wyniki wyborów parlamentarnych z 5 marca 1933 r., w których hitlerowcy uzyskali aż 56,3% głosów, co potwierdziło jeszcze raz bardzo wysokie sfaszycowanie tego obszaru wśród innych okręgów Rzeszy³. Sukcesy Hitlera na tym terenie należy tłumaczyć przede wszystkim pozyskaniem przez niego, kosztem Niemieckiej Narodowej Partii Ludowej (*Deutschnationale Volkspartei* – DNVP), wsi zachodniopomorskiej (hasła reformy rolnej, ustawa o zagrodach dziedzicznych z 29.09.1933) oraz nastawionego nacjonalistycznie drobnomieszczaństwa w miastach. Poza drobnym chłopstwem i robotnikami rolnymi swoje poparcie dla nazistów zadeklarowało również początkowo nieufne junkierstwo, które chciało oddziaływać na odpowiednie założenia programu politycznego ruchu⁴. Od początku sprawowania rządów na Pomorzu „brunatne” władze z gauleiterem Wilhelmem Karpensteinem na czele, później zaś Franzem Schwede-Coburgiem⁵ (od 22.07.1934 był zarazem nadprezydentem prowincji pomorskiej), opierały swoje rządy na terrorze, którego celem było podporządkowanie każdej sfery życia obywatelskiego, w tym obydwu Kościołów, kontroli reżimu oraz prześladowanie mniejszości narodowych, w szczególności Żydów⁶. Nowy gauleiter, nazywany „Neronem”, szybko potrafił ugruntować swoje wpływy m.in. poprzez odpowiedni dobór współpracowników (np. w landraturach), którzy, nie grzesząc fachowością, wykazywali się

² Zob. K. Scheel, *1933. Der Tag von Potsdam*. Berlin 1996.

³ Ilustracją coraz większej penetracji społeczeństwa Pomorza przez partię hitlerowską były wcześniejsze wybory z lat 1930–1932. W wyborach parlamentarnych z 14.09.1930 NSDAP zdobyła tutaj 24,3% głosów, głównie kosztem DNVP (29% głosów) i SPD (25%). Kolejnym probierzem popularności ruchu nazistowskiego na tym obszarze były wybory prezydenckie z marca i kwietnia 1932 r., w których Hitler zdobył odpowiednio: 31,1% (I tura) i 52% poparcia (II tura). Z kolei wybory do Reichstagu z 31.08.1932 (47,9%) i 6.11.1932 (43,1%) jeszcze raz podkreśliły supremację NSDAP wśród pomorskiego społeczeństwa. Zob. W. Stępiński, *Życie polityczne w Szczecinie w latach 1919–1939. Dzieje Szczecina*. T. III: 1806–1945. Red. B. Wachowiak. Szczecin 1994, s. 768–771; A. Czarnik, *Stosunki polityczne na Pomorzu Zachodnim w okresie republiki weimarskiej 1919–1933*. Poznań 1983, s. 304 n.

⁴ A. Czarnik, *Ruch hitlerowski na Pomorzu Zachodnim 1933–1939*. Poznań 1969, s. 18.

⁵ Szerzej o postaci pomorskiego gauleitera zob. B. Frankiewicz, *Schwede-Coburg Franz*. W: *Encyklopedia Szczecina*. Red. T. Bialecki. T. II. Szczecin 2000, s. 322.

⁶ Zob. O. Baranowska, *Pomorze Zachodnie. Moja mała ojczyzna*. Szczecin 2001, s. 121; D. Lucht, *Pommern. Geschichte, Kultur und Wirtschaft bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges*. Köln 1996, s. 127.

jednak spolegliwością i lojalnością wobec Coburga. Nadburmistrzem miasta na przykład, po krótkim okresie pełnienia tego urzędu przez dwie inne osoby, został akolita Schwede-Coburga – Werner Faber⁷; w 1937 r. zastępcą gauleitera mianowano natomiast Paula Simona⁸ (wcześniej był to Arthur Kauffmann). Ważną rolę w systemie władzy odgrywał również szef miejscowej grupy partii – kreisleiter Hermann Czirniok (z zawodu czeladnik cukierniczy)⁹. Tak jak na pozostałym obszarze Niemiec, tak i w prowincji pomorskiej pod rządami narodowych socjalistów następowało „ujednolicanie” (*Gleichschaltung*) administracji samorządowej i życia politycznego (rozwiązanie partii), w trakcie czego niszczone pozostałości parlamentaryzmu. W kwietniu 1934 r. weszła w życie ustawa, która poszerzała kompetencje nadprezydentów, przejmujących tym samym obowiązki Wydziału Prowincjonalnego. Starosta krajowy (*Landeshauptmann*) został zdegradowany do roli zastępcy nadprezydenta. Podobnie marionetkową, doradczą funkcję miała pełnić od tamtej pory Rada Prowincji (*Provinzialrat*). Na mocy ustawy o samorządzie miejskim z 1935 r. nadburmistrz miał *de facto* kierować całością spraw miasta¹⁰. Znaczącym wydarzeniem na Pomorzu był „pucz Röhma”¹¹, będący egzemplifikacją ostrych napięć między wojskiem (II Okręg Wojskowy) a „oddziałami szturmowymi” (*Sturmabteilungen* – SA) w prowincji, dowodzonymi wtedy przez SA-Oberführera Petera von Heydebrecka. Mimo iż hitlerowska „noc św. Bartłomieja” położyła kres uciążliwości „brunatnych koszul” w stosunku do armii, to nie zakończyła ona ingerencji władz prowincji w sprawy wojska, którego nowy dowódca okręgu, gen. Johannes Albrecht Blaskowitz, nieraz musiał się zmagać z żądnymi władzy gauleiterami i nadprezydentami Meklemburgii oraz Pomorza.

Pomimo pewnego oporu ze strony środowisk konserwatywnych i kościelnych, który z reguły miał charakter pasywny, ugruntowanie władzy hitlerowskiej nastąpiło już latem 1934 r. Przyczyniły się do tego w dużej mierze sukcesy gospo-

⁷ Zob. B. Frankiewicz, *Faber Werner*. W: *Encyklopedia...*, t. I, s. 236.

⁸ Od 15.02.1935 był redaktorem naczelnym „Pommersche Zeitung”. Zob. A. Czarnik, *Szkiecy z dziejów Pomorza Zachodniego w latach 1939–1945*. Koszalin 1975, s. 32.

⁹ Szerzej o szczecińskiej nomenklaturze nazistowskiej zob. B. Frankiewicz, *Władze hitlerowskie w Prowincji Pomorskiej w latach 1937–1945*. „Przegląd Zachodniopomorski” 1972, z. 3, s. 67–85.

¹⁰ E. Włodarczyk, *Szczecin w XIX i w pierwszej połowie XX wieku (1806–1945)*. W: *Szczecin. Zarys historii*. Red. J.M. Piskorski. Poznań 2002, s. 174.

¹¹ Zob. B. Drewniak, *Początki ruchu hitlerowskiego na Pomorzu Zachodnim*. Poznań 1962, s. 189 n.; K.T. Inachin, *Der Aufstieg der Nationalsozialisten in Pommern*. Schwerin 2002, s. 36–38.

darcze dyktatury, które rzeczywiście były imponujące – przede wszystkim zwalczanie bezrobocia poprzez roboty publiczne („batalia o pracę” – *Arbeitsschlacht*). I tak, na Pomorzu podjęto prace przy regulacji dróg wodnych, melioracji gruntów, budowie autostrad¹² czy zalesianiu. W 1935 r. praktycznie zlikwidowano już bezrobocie¹³. W sferze polityki socjalnej rozwinięto program budownictwa mieszkaniowego, wspierania małżeństw oraz systematycznego wypierania kobiet z rynku pracy. Prestiżową wymowę miała przede wszystkim budowa odcinka autostrady Berlin–Szczecin, który ukończono w 1939 r. Nie mniejsze znaczenie miały też: zakończenie budowy wielkiej grobli, która łączyła Rugię ze stałym lądem (*Rügendamm*), rozbudowa sieci kolejowej przy ujściu Odry, usprawnienie komunikacji wodnej dzięki pracom regulacyjnym na Odrze i Pianie, uruchomienie śluzy w Niederfinow, pogłębienie toru wodnego Szczecin–Świnoujście. Od 1936 r. gospodarka pomorska przestawiona została na tory przemysłu zbrojeniowego, co wiązało się z zapoczątkowanym w tym roku czteroletnim planem gospodarczym, nad którym w prowincji trzymał pieczę gauleiter Schwede-Coburg. W tym celu zbudowano zakłady kooperacyjne przemysłu lotniczego w Meklemburgii, a szczecińska stocznia „Oderwerft” pracowała na rzecz *Kriegsmarine*. Pod Policami wybudowano również zakłady benzyny syntetycznej (*Hydrierwerke Pölitz AG*)¹⁴.

Doniosłą rolę w procesie odpowiedniego światopoglądowego uformowania niemieckiego społeczeństwa odgrywała propaganda, której funkcjami jako instrumentu systemu wodzowskiego (*Führerstaat*) były integracja, kontrola oraz przede wszystkim mobilizacja narodu¹⁵. Ważny komponent nazistowskiej indoktrynacji stanowiła prasa ukazująca się w czasach reżimu¹⁶. Była ona bardzo efektywnym instrumentarium wpływu na świadomość mas, miała, zdaniem koryfeusza autarchii, odgrywać rolę „środka prowadzenia” narodu (*Führungsmittel*), nie aspirowała jednak do kontroli bądź krytyki instytucji państwowych. Musiała wy-

¹² Zob. A. Brozek, *Były pruski wschód w sieci Reichsautobahn*. „Przegląd Zachodni” 1969, nr 1, s. 113–123.

¹³ Szerzej zob. P. Jackowski, *Walka z bezrobociem przez rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej i melioracje na Pomorzu w świetle prasy szczecińskiej 1933–1939*. „Przegląd Zachodniopomorski” 1997, z. 1–2, s. 129–165.

¹⁴ H.-W. Rautenberg, *Czas wielkich nadziei i klęski: w Trzeciej Rzeszy (do 1945 r.)*. W: *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*. Red. J.M. Piskorski. Szczecin 1999, s. 306–325.

¹⁵ Zob. B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*. Wrocław 1997, s. 113.

¹⁶ Zob. A. Czarnik, *Prasa w Trzeciej Rzeszy. Organizacja i zakres działania*. Gdańsk 1976.

kazywać ślełą spolegliwość i posłuszeństwo, jeśli chodzi o propagowanie polityki i kultu Hitlera. Jej zadaniem więc było pośrednictwo między *Führerem* a jego drużyną (*Gefolgschaft*), co tworzyło ekwiwalent swoistego pasa transmisyjnego, przenoszącego hitlerowski idealizm i aksjologię do społeczeństwa Rzeszy. Prasa miała stanowić „głos wspólnoty narodowej”, źródło prawdy, zarazem jej celem było podtrzymywanie wśród obywateli (*Volksgenossen*) nastroju bojowości oraz agresywności, niezbędnego hitlerowcom do realizacji swoich szowinistycznych zamierzeń. Tak jak inne dziedziny aktywności społecznej, również i prasa ulegała „ujednoceniu”, którego potwierdzeniem było zarządzenie z 28 lutego 1933 r., znoszące zasadę wolności prasy, co miało rzekomo obronić gazety przed atakami ze strony komunistów¹⁷. Analizując prasę okresu dyktatury, można niemalże dotknąć tamtego świata, doświadczyć atmosfery demagogii propagandy, wreszcie być w pewnym sensie świadkiem tamtego czasu i móc z pierwszej ręki doznać jego dysonansów przepełnionych duchem agitacji. Poza przewodnim organem ruchu – „*Völkischer Beobachter*” Maksa Ammana, będącym pierwszą ogólnokrajową niemiecką gazetą w historii – w III Rzeszy ukazywało się bardzo wiele lokalnych dzienników (np. „*Westfälische Landeszeitung – Rote Erde*”, „*Berliner Tageblatt*”, „*Der Mitteldeutsche*”, „*Bayrische Ostmark*”, „*Der Angriff*”, „*Thüringer Gauzeitung*” lub „*National Zeitung*”) bądź periodyków (w rodzaju „*Deutsche Rundschau*” czy „*Die Parole*”), które podlegały linii światopoglądowej NSDAP¹⁸, tj. nadzorowi Ministerstwa Oświecenia Publicznego i Propagandy Rzeszy, a dokładniej: powstałej 22 września 1933 r. Izbie Kultury Rzeszy (*Reichskulturkammer*)¹⁹, w której skład wchodziła Izba Prasowa Rzeszy (*Reichspressekammer*).

Rocznice zdobycia władzy przez nazistów były na łamach prasy opisywane podniosłym językiem indoktrynacji, wyrażonym w pretensjonalnej i wyniosłej nowomowie²⁰. Egzaltowany charakter tekstów stanowił ilustrację apoteozy „wspólnoty narodowej” (*Volksgemeinschaft*) oraz Hitlera, który był jej emanacją, inkarnacją sił boskich. Obchodzenie przejścia władzy w 1936 r. swoim uroczystym charakterem wyróżniało się spośród takich samych świąt z lat poprzednich. Oficjalne wydawnictwa reżimu podkreślały, że rok 1936 był decydujący w procesie petryfikacji ustroju III Rzeszy, który od wyborów do Reichstagu

¹⁷ B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, *Teoria...*, s. 119.

¹⁸ Zob. np. A. Czarnik, *Prasa...*, s. 105–106.

¹⁹ Zob. *Reichskulturkammergestez vom 22. September 1933*. W: *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945*. Hrsg. v. W. Hofer. Frankfurt a.M. 1957, s. 95–96.

²⁰ Zob. V. Klemperer, *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Leipzig 1985.

w marcu tegoż roku²¹ mógł już samowolnie kierować się na tory dyktatury. Zamiar wyjaśnienia oraz zaprezentowania specyfiki rytuałów propagandowych podczas celebrowania rocznicy *Machtergreifung*, ich polityczno-społecznego oddźwięku na terenie Pomorza Zachodniego, podjęto na podstawie „Pommersche Zeitung”, gazety ukazującej się w Szczecinie i miejscowościach podmiejskich od 1932 r., która, będąc prasowym pasem transmisyjnym NSDAP na Pomorzu²², stanowiła jednocześnie organ państwowych instytucji i przybudówek NSDAP, Niemieckiego Frontu Pracy oraz Stanu Żywicieli Rzeszy (*Reichsnährstand*)²³.

W prowincji Pomorze prasa jako narzędzie walki NSDAP o władzę pojawiła się w chwili, gdy partia ta stawała się istotnym graczem na mapie politycznej Republiki Weimarskiej. Na tym obszarze nastąpiło to, podobnie jak w Rzeszy, w 1930 r., i także tu wybory z 14 września 1930 r. spowodowały trzęsienie ziemi, znacznie osłabiając liberalne centrum i tradycyjną prawicę – DNVP. W tymże roku w prowincji Pomorze pojawił się dziennik „Die Parole”²⁴, który odegrał istotną rolę w umacnianiu się narodowych socjalistów jako partii masowej (*Volkspartei*) jeszcze w tzw. czasie walki (*Kampfzeit*). W latach 1931–1932 wychodziło w Szczecinie również czasopismo hitlerowskie „Die Diktatur”²⁵, które prowadziło radykalną kampanię polityczną przeciwko partiom opozycyjnym. Sukcesorem obu tych gazet stała się właśnie „Pommersche Zeitung”, która jako monopolista prasowy na tym terenie była największym dziennikiem pomorskim, o nakładzie 117 tys. egzemplarzy w 1934 r. i 220 tys. w 1938 r.²⁶ Wiele jest prac i artykułów, zarówno polskich, jak i zagranicznych, które podejmowały problem

²¹ Zob. G. Rühle, *Das Dritte Reich. Dokumentarische Darstellung des Aufbaues der Nation. Das vierte Jahr 1936*. Berlin 1936, s. 77 n.

²² „Pommersche Zeitung” była organem NSDAP powołanym przez gauleitera W. Karpensteina w 1932 r. w Szczecinie, ukazującym się do 1944 r., najpierw w nakładzie Diktatur Verlag, następnie Pommerscher Zeitungsverlag w drukarni firmy F. Hessenland; dziennik miał 8 różnych dodatków specjalnych, np. „Die Junge Garde”, „Pommersche Sonntagspost”, i 9 dodatków powiatowych, dzięki którym był największą gazetą regionalną Pomorza Zachodniego; red.: H. Schwarz van Berg, G. von Gottberg, H.G. Lehmann, H. Henckel, H. Bengtsson, R. Buchmann, L. Hansberger i in. Zob. W. Myk, „Pommersche Zeitung”. W: *Encyklopedia...*, t. II, s. 144.

²³ *Pommersche Zeitung. Führende Tageszeitung Pommerns • Parteiamtl. Zeitung der NSDAP Gau Pommern. Nachrichtenblatt der Landesbauernschaft, der Deutschen Arbeitsfront sowie aller Behörden.*

²⁴ Zob. A.A. Urbanowicz, „Die Parole” (1930–1934). Z dziejów nazistowskiej propagandy na Pomorzu Szczecińskim. „Przegląd Zachodniopomorski” 2003, z. 1, s. 109 n.

²⁵ Zob. W. Myk, „Diktatur, die”. W: *Encyklopedia...* t. I, Szczecin 1999, s. 190.

²⁶ W. Myk, *Zarys rozwoju szczecińskiej prasy codziennej od XVI do XX wieku (1537–1945)*. „Przegląd Zachodniopomorski” 1997, z. 1–2, s. 62.

indoktrynacji oraz ideologemów programowych NSDAP, najczęściej jednak nie poruszały one zagadnień bardziej szczegółowych, takich jak przede wszystkim lokalna propaganda narodowych socjalistów, również w odniesieniu do Pomorza Szczecińskiego. *Signum specificum* tego obszaru było najsilniejsze w skali całej Rzeszy, ustępujące jedynie Prusom Wschodnim, poparcie dla Hitlera, co można wytłumaczyć faktem, iż Szczecin był jedyną większą aglomeracją w tej części Niemiec, a partia nazistowska największy procent głosów otrzymywała na terenach wiejskich i w niewielkich ośrodkach miejskich²⁷.

Należy dodać, iż w przypadku Pomorza Zachodniego publicystyka nazistowska apelowała do zakorzenionej w tamtejszym społeczeństwie aksjologii regionalnej. Zgodnie jednak z zasadą centralizmu administracyjnego (zniesienie federalizmu) w opinii hitlerowców najważniejsze pozostały wartości ogólnonarodowe. Akcenty regionalne uległy więc instrumentalizacji i były interpretowane jako komponent jednolitej „wspólnoty narodowej”. Pomorze nie było więc tematem właściwego zainteresowania ideologii ani małą ojczyzną czy wzorcem identyfikacji, ale pojmowano je jako obszar leżący na styku cywilizacji europejskiej, tj. pomiędzy domeną nordycką a barbarzyńskim Wschodem, tzn. Polską, co czyniło z niego per saldo element imperialistycznie rozumianego niemieckiego Wschodu²⁸.

Artykuł niniejszy stanowi opracowanie najważniejszych i emblematycznych tekstów²⁹ z „Pommersche Zeitung”, traktujących o święcie „narodowego przebudzenia” 30 stycznia 1936 r., które odbywało się na Pomorzu Zachodnim. Zawarte są w nim publikacje prasowe opisujące charakter i przebieg uroczystości w Szczecinie oraz innych miastach i miejscowościach pomorskich. Mimo iż omawiane ceremonie odbywały się tylko podczas jednego dnia, w czwartek 30 stycznia, trzeba zwrócić uwagę na obfitość materiałów odnoszących się do problematyki, rozciągającej się aż na trzy wydania dziennika (30 i 31 stycznia oraz 1 lutego). Rozpatrywane artykuły związane z wydarzeniami pomorskimi znajdowały się z reguły w środkowej części dziennika, co było zresztą zrozumiałe ze względu na pierwszoplanowy charakter uroczystości w Berlinie, na których

²⁷ Zob. A.A. Urbanowicz, „Die Parole”..., s. 110–112.

²⁸ Szerzej zob. W. Kessler, *Zum Bild Pommerns in der nationalsozialistischen Publizistik. Einige Bemerkungen am Beispiel der Zeitschrift „Das Bollwerk”*. W: *Państwo i społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim do 1945 roku*. Red. W. Stepiński. Szczecin 1997, s. 337–349.

²⁹ Nieliczne teksty nieuwzględnione w pracy, a odnoszące się do dnia 30.01.1936, nie mają większego znaczenia, jeśli chodzi o oddanie charakteru obchodów oraz ich prestiżu w kalendarzu rytuałów III Rzeszy na Pomorzu.

skupiała się w szczególności atencja propagandy. Jedynie nieliczne teksty, traktujące zwłaszcza o peregrynacji regionalnych esamanów do Berlina lub o akcji „pomocy zimowej”, uzyskały wizualną nobilitację w postaci większej czcionki. Poszczególne artykuły opisujące przebieg najważniejszych rytuałów 30 stycznia 1936 r. były często rozproszone, znajdowały się w różnych częściach gazety. Wszystkie publikacje przeplata mozaika zdjęć, na których uwieczniono centralne motywy ceremonii.

Trzeba koniecznie wspomnieć o realiach i najważniejszych desygnatach sytuacji ogólnoniemieckiej w okresie rocznicy. Niemcy roku 1936 to kraj kryształizującej się już dyktatury wodzowskiej, w której prepotencja Hitlera staje się niepodważalna. Stworzenie podstaw do rządów opartych na kulcie jednostki nastąpiło *de facto* po śmierci prezydenta Paula von Hindenburga (2.08.1934), kiedy to Hitler przystąpił jawnie do tworzenia zrębów państwa totalitarnego. Ważnym etapem zawłaszczania państwa przez nazistów była ustawa o pełnomocnictwach z 24 marca 1933 r., która funkcjonowała jako formalny substrat dążeń Hitlera do zdobycia absolutnej władzy w Niemczech³⁰, jak też ustawa z 14 lipca 1933 r. o zakazie tworzenia partii politycznych³¹. Kwintesencją nobilitacji oraz podkreśleniem wyższości ugrupowania hitlerowskiego była wydana 1 grudnia 1933 r. ustawa o zapewnieniu jedności partii i państwa³², czyniąca z NSDAP „nosiicielkę niemieckiej myśli państwowej” (*Trägerin des deutschen Staatsgedankes*). Wreszcie w 1934 r., po rozprawieniu się z opozycją wewnątrz SA („pucz Röhma” lub „noc długich noży”³³), w sierpniu, po śmierci Hindenburga, wydana została ustawa o głowie państwa w Rzeszy Niemieckiej³⁴, która pozwalała Hitlerowi na przejęcie władzy z rąk prezydenta. Od tej pory Hitler, którego oficjalna tytulatura miała brzmieć „naczelnik i kanclerz Rzeszy” (*Führer und Reichskanzler*), sprawować mógł *ipso facto* absolutne rządy dyktatorskie

³⁰ Szerzej zob.: *Das „Ermächtigungsgesetz” vom 24. März 1933. Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich”*. Hrsg. v. R. Morsey. Düsseldorf 1992; H. Hattenhauer, *Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des deutschen Rechts*. Heidelberg 1983, s. 317.

³¹ *Gesetz gegen die Neubildung von Parteien, 14.7.1933*. W: *Deutsche Geschichte 1933–1945. Dokumente zur Innen- und Außenpolitik*. Hrsg. v. W. Michalka. Frankfurt a.M. 2002, s. 32.

³² *Gesetz zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat*. W: tamże, s. 33.

³³ Zob. np.: J.C. Fest, *Hitler. Führer*. T. II. Warszawa 1996, s. 95 i n.; K.D. Bracher, W. Sauer, G. Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studie zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystem in Deutschland 1933/34*. Köln–Opladen 1962, s. 938 n.

³⁴ *Ustawa o głowie państwa Rzeszy Niemieckiej z 1 VIII 1934 r.* W: *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych*. Red. B. Lesiński, J. Walachowicz. Warszawa–Poznań 1992, s. 170–171.

w państwie (*Führerabsolutismus*). Na mocy wspomnianego dokumentu połączono urząd prezydenta Rzeszy ze stanowiskiem kanclerza Rzeszy. Zorganizowane 29 marca 1936 r. wybory do Reichstagu przyniosły hitlerowcom zdecydowane zwycięstwo (98,8% poparcia). Na rok 1936 przypadła też organizacja XI Letnich Igrzysk Olimpijskich w Berlinie (sierpień), które zakończyły się wielkim triumfem sportu niemieckiego³⁵.

Warto odnotować również sukcesy Hitlera w dziedzinie polityki gospodarczej i społecznej. Jeszcze w 1933 r. liczba bezrobotnych wynosiła ok. 5 mln; w 1935 r. spadła już do 2,15 mln, a w 1936 r. w takich gałęziach gospodarki, jak budownictwo i przemysł metalowy, osiągnięto pełny stan zatrudnienia. Wdrożenie na szeroką skalę robót publicznych i realizacja ogromnego programu zbrojeń przyczyniły się do niemal całkowitego wyeliminowania problemu bezrobocia z życia społecznego³⁶. *Kraft durch Freude* (Siła przez Radość), struktura afiliowana przy Niemieckim Froncie Pracy (wzorowana na włoskim *Dopolavoro*³⁷) jako projekt skierowany przede wszystkim do robotników i urzędników, stała się w krótkim czasie najbardziej renomowanym przedsięwzięciem reżimu, którego zamysłem było jedynie podkreślenie egalitaryzmu wszystkich obywateli, mających się czuć równoprawnymi członkami *Volksgemeinschaft*.

Supremacji politycznej partii towarzyszyło wprowadzanie przez reżim instrumentów państwa policyjnego. W lutym 1933 r. hitlerowcy utworzyli w Dachau w pobliżu Monachium pierwszy obóz koncentracyjny, w którym przetrzymywano w odosobnieniu reprezentantów opozycji politycznej. Wszelkie przejawy frondy społecznej były dodatkowo tępiące przez działalność tajnej policji państwowej – Gestapo – i zorganizowanego przez nią systemu obywatelskiej denuncjacji. W czerwcu 1936 r. dowódca SS – Heinrich Himmler – został mianowany szefem policji (*Chef der deutschen Polizei*), w tym również Gestapo. Oznaczało to zespolenie policji z SS poprzez wciąganie w szeregi „sztafet ochronnych” („państwa SS”), na zasadzie swoistej unii personalnej, aparatu urzędniczego wszystkich pionów policji i Gestapo, co stało się zarazem początkiem upaństwowienia esesmańskiej maszyny terroru³⁸.

³⁵ Na temat olimpiady w Berlinie zob. np.: G. Walters, *Igrzyska w Berlinie. Jak Hitler ukradł olimpijski ogień*. Poznań 2008; A. Jucewicz, *Trzy olimpiady*. Warszawa 1972, s. 44 n.; J. Kochanowski, *Olimpiady pełne polityki*. „Wiedza i Życie” 1996, nr 7, s. 40–41.

³⁶ F. Ryszka, *U źródeł sukcesu i klęski. Szkice z dziejów hitleryzmu*. Warszawa 1975, s. 80–83.

³⁷ J.P. Stern, *Hitler. Der Führer und das Volk*. München 1978, s. 126.

³⁸ Zob.: M. Cygański, *SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy 1925–1945*. Poznań 1978, s. 189 n., 233 n.; G. Williamson, *SS – gwardia Adolfa Hitlera. Pełna historia Schutzstaffel od ulicznych bojówek do Waffen-SS*. Warszawa 1995, s. 26 n.

Wiele tekstów z „Pommersche Zeitung” dotyczących trzeciej rocznicy sukcesu ruchu nazistowskiego dokonuje swoistej rekapitulacji dokonań reżimu w ciągu minionego okresu. Problemem, który przewija się niejednokrotnie na łamach dziennika, jest zagadnienie sukcesów polityki społecznej reżimu, szczególnie działalności tzw. pomocy zimowej (*Winterhilfswerk* – WHW³⁹), którym to akcjom rząd poświęcał wiele uwagi i zapewniał im sugestywny propagandowy wydźwięk solidaryzmu społecznego. Dzień 30 stycznia 1936 r. stał się dlatego szczególną okazją do zmanifestowania skutecznej siły oddziaływania WHW na terenie Szczecina i okręgu Pomorze (*Gau Pommern*). W tym dniu każdy *Volks-genosse* pozostający pod opieką tej struktury otrzymał trzy marki i bony przeznaczone na zakup towarów, artykułów żywnościowych, węgla itp. Zorganizowano też zbiórkę pieniędzy dla potrzebujących obywateli – w sumie rozdzielono towary, odzież, bony na paliwo, opał o wartości 750 tys. marek, co znacznie przyczyniło się do realizacji przez wodza dzieła budowy nowego państwa (*Aufbauwerk des Führers*). W ten sposób np. rodzina z czworgiem dzieci mogła otrzymać dobra o wartości do 20 marek. Przeprowadzenie tej wielkiej zbiórki możliwe było dzięki poświęceniu obywateli⁴⁰. W całej Rzeszy w uzupełnieniu wysiłku WHW zgromadzono ok. 22 mln marek dla potrzebujących, z czego 13 mln przeznaczono na bony wartościowe, a 5,5 mln – na bony na węgiel. Zorganizowano również specjalny koncert z tej okazji, podczas którego zbierano datki⁴¹. W „Pommersche Zeitung” przedstawiono też zdjęcia z akcji WHW⁴², obrazujące comiesięczny posiłek jednogarnkowy szczecińskiej rodziny oraz rozdawnictwo ubrań i bielizny, które sprawiało wiele radości matkom i dzieciom, korzystającym z pomocy. Zbiórka pieniędzy i towarów pod auspicjami WHW z okazji trzeciej rocznicy „dnia rewolucji” odbyła się także w okręgu Randow⁴³, gdzie zebrano dobra o wartości 33 772 marek. 30 stycznia jako „dzień pomocy zimowej” (*Tag des Winterhilfswerkes*) uświetnił swoją obecnością sam Hitler, który pojawił się w Berlinie na międzynarodowych zawodach jeździeckich (z udziałem jeźdźców z Polski i Włoch), zakończonych się sukcesem Niemki Irmgard Georgius. Był to

³⁹ Zob.: F. Ryszka, *U źródeł...*, s. 83–84; M. Burleigh, *Trzecia Rzesza. Nowa historia*. Warszawa 2002, s. 240 n.

⁴⁰ *Für 750 000 Mark Spenden im Gau Pommern zum 30. Januar*. „Pommersche Zeitung” nr 213, 30.01.1936. Zob. też: *Für 288 712,64 Mark Spenden werden in Stettin am Tag der national-sozialistischen Revolution verteilt*. Tamże.

⁴¹ *Noch einmal WHW-Wunschkonzert. Alle Wünsche sollen erfüllt werden*. Tamże.

⁴² *Heute Großaktion des Winterhilfswerkes*. Tamże.

⁴³ *Winterhilfswerk im Kreise Randow. Heute Grossausgabe im Werte von 33 772 Mark*. Tamże.

zarazem asumpt do gromadzenia pieniędzy dla WHW przez Związek Jeździecki (*Turnierbund*), kiedy to przekazano wodzowi 25 tys. marek. Gdy opuszczał on imprezę, suma ta została mu przekazana przez tłum zwolenników⁴⁴.

30 stycznia na pomoc potrzebującym wydano w Rzeszy 22 mln marek, w tym trzy czwarte miliona na Pomorzu (*Gau Pommern*). Towary o wartości 750 tys. marek otrzymało ponad 200 tys. zadowolonych mieszkańców Pomorza. W celu sprawdzenia rzeczywistej efektywności WHW dziennikarze „*Pommersche Zeitung*” udali się do powiatu (*Kreis*) Ueckermünde, który był jednym z najbiedniejszych w prowincji pomorskiej. Dziennik pisał, że takie miejscowości, jak Pasewalk, Jatznick, Torgelow zapisały się na trwałe w okresie „czasu walki”, mieszkają tu dzielni niemieccy robotnicy. Akcja „pomocy zimowej” pomaga tutaj regularnie piętnastu z sześćdziesięciu tysięcy mieszkańców. W Pasewalku liczni mężczyźni niosą ulicami chleb w koszach. Wydawane są tam różnorodne dary dla potrzebujących. Zgromadzeni z torbami i siatkami mieszkańcy dostają niezbędne do życia artykuły, które zostały dosłane przez komórkę zaopatrzeniową (*Vorratskammer*). Wszystkie bony na żywność są starannie liczone; uprawniają one do odbioru towarów za jedną markę oraz węgla za 1,50 marki. I tak np. rodzina z czworgiem dzieci otrzymała 6 bonów towarowych, chleb, 4 cetnary węgla i trochę warzyw, poza tym bieliznę dla matki, koszulę dla ojca i buty dla dzieci, do tego jeszcze poszewki na łóżko. W Jatznick rozdawano artykuły w dawnej gospodzie, robota przebiegała tu szybko dzięki sprawności obsługujących urzędników WHW, którym pomagały także robotnice z organizacji NS-Schwester. Z radością i dumą wykonują oni swoje zadanie. Oprócz bonów rozdaje się również mąkę, jajka, warzywa, cukier i odzież. W Torgelow jest ok. 2000 potrzebujących, którym trzeba pomóc. Ze względu na tak wielką ich liczbę wydawanie ubrań rozłożono tutaj na dwa dni. Obywatele stoją w kolejkach przed punktem WHW (*Ausgabestelle*). Każdy ze zgromadzonych otrzyma tyle samo artykułów, dla nikogo ich nie zabraknie. Rozdzielanie rzeczy odbywało się zgodnie z harmonogramem i w jak najlepszym porządku. Poza tym reporterzy odwiedzili Eggesin, Nowe Warpno, Albeck i Trzebież, gdzie zebrano ponad 36 tys. marek. W innych miejscowościach pomorskich nie było inaczej, wszędzie radoowano się z otrzymanej zapomogi. Obywatele potwierdzili swoją hojność i gotowość do ofiary⁴⁵. Barwne opisy działalności WHW uzupełniają równie wy-

⁴⁴ *Der Führer beim Reitturnier. Sieg einer deutschen Reiterin*. Tamże.

⁴⁵ G. M.-H., *Großkampftag des WHW gegen Hunger und Kälte. Wir besuchen den Kreis Ueckermünde – Beispiellose Leistungen am 30. Januar – Sieg über die Not durch erhöhte Arbeits-*

mowne zdjęcia, na których widzimy skład ubrań, w którym dzieci z entuzjazmem przymierzają kurtki, czapki; wydawanie żywności (głównie chleba) starszej kobiecie, rodzinie przez urzędników organizacji. Wszystko odbywa się zgodnie z niemieckim porządkiem i jest kontrolowane przez pracowników, esamanów i członków Hitler-Jugend. Przy okazji rozdawnictwa żywności rozdzielane były również bony na jedzenie.

Przykładem sukcesów hitlerowskiego rządu w realizacji wielkiego planu odbudowy Niemiec było także zamieszczone w gazecie sprawozdanie Urzędu Budownictwa (*Kreishochbauamtes*), które dokumentowało dokonania budowlano-organizacyjne na obszarze *Kreis* Greifenhagen (Gryfino) w trzecim roku rządów nazistów. I tak, wymienia się przede wszystkim zbudowane drogi, podaje się przykład powstałego już odcinka Gryfino–Widuchowa, do którego dodano dodatkowe trzy kilometry. Oprócz tego wskazuje się na budowę nowego połączenia z Marwic do dworca Pacholęta, gdzie położono m.in. nową jezdnię i odcinek linii kolejowej. Budowano również lub oddano już do użytku następujące drogi: Grzybno–Strzelczyn, Grzybno–Swobnica (miała być ukończona do 1.05.1936), Żeliszławiec–Binowo, Lubanowo–Widuchowa. Na sfinansowanie budowy wszystkich pozostałych dróg przeznaczono ok. 50 tys. marek, co składało się zarazem na ok. 6000 dni roboczych. Nie zapomniano też o drogach gminnych, czego dowodem było sfinalizowanie rozbudowy drogi Żelewo–Nieznań–Rekowo. Rozpoczęto bądź kontynuowano prace przy drogach: Kołbacz–Dębina, Binowo–Kołowo, Sobieradz–Drzenin, Lisie Pole–Nawodna, Kamienny Jaz–Chojna, Sosnowo–Kunowo, Kartno–Babin, Piaseczno, Żydowce, Kunowo, Lubanowo, Kamienny Jaz, Swobnica; budowano także drogę osiedlową w Kłęskowie oraz wiejskie odcinki Bartkowo i Górnowo⁴⁶. W ramach rozpatrywanego sprawozdania przeanalizowano również osiągnięcia w dziedzinie rolnictwa, upraw na terenach towarzystw poprawy jakości ziemi (*Wassergenossenschaften*)⁴⁷. Wskazuje się, iż na obszarze Żelechowo (Salchow)–Krzywin pozostało jeszcze blisko 1700 morgów ziemi leżącej odłogiem do uprawy. Ponadto w Krzywiniu mają miejsce prace przy kultywowaniu torfowiska; podobne prace publiczne posuwały się naprzód także w Żeliszławcu–Wysokiej, Dołgach–Borzymiu, Pniewku–Żelechowie. Prowadzi się też roboty drenażowe na obszarze

bereitschaft – Waren im Werte von dreiviertel Million Mark verteilt – Alle, die einen Anspruch auf Hilfe haben, wurden bedacht. Tamże, nr 214, 31.01.1936.

⁴⁶ Zob. P. Jackowski, *Walka z bezrobociem...*, s. 153–154.

⁴⁷ Tamże, s. 155–162.

Kłęskowa i Weltynia, gdzie obejmują one 600 morgów. W podsumowaniu osiągnięć za poprzedni rok wyliczono realizację projektów na obszarach: Tywa, Steklnokozy, Kamienny Jaz, Żarczyn, Sobieradz–Borzym, Lisie Pole, Ognica–Rynica, Pacholęta–Dębogóra, Reptowo. Do tego trzeba doliczyć dodatkowe prace, podjęte w największych miastach: Gryfinie, Baniu i Widuchowej (np. budowa połączenia wodnego), które wyniosły *per saldo* ok. 200 tys. marek i 10 tys. dni roboczych oraz dały lokalnemu rynkowi pracy nowy impuls dynamizmu. Pozwoliło to na zagwarantowanie tamtejszym pracownikom zapomóg, dopłat na prace remontowe ich mieszkań oraz rolniczych przedsiębiorstw i zakładów. W sumie udzielono w tym zakresie pomocy opiewającej na 65 tys. marek dla pracowników fizycznych. Wraz z subwencją państwową łączna kwota finansowego wsparcia dla omawianych gmin wyniosła 2 827 500 marek, co spowodowało, że rzemieślnicy nie mieli problemów ze znalezieniem zatrudnienia, co więcej, musieli czasem ściągać pracowników z innych okręgów. W artykule podnosi się również kwestię szybkiego rozwoju budownictwa mieszkaniowego poprzez wzniesienie nowych osiedlowych budynków mieszkalnych: Gryfino (29 budynków), Żydowce–Klucz (34), Lisie Pole (6) czy Kłęskowo⁴⁸ (40); swoje lokum otrzymali też rolnicy. Następował dalszy podział okręgu na kolejne osiedla mieszkaniowe, co było zresztą zgodne z ustawą z 22 września 1933 r., która zakładała udostępnianie terenów pod budownictwo osiedlowe (*Gesetz über die Aufschließung von Wohnsiedlungsgebieten*). Służyć to miało oczywiście rozwojowi miejscowości, biorąc pod uwagę zapotrzebowanie rzemiosła, przemysłu oraz rolnictwa. W celu ratowania, oddłużenia gminnej i państwowej hipoteki podatkowo-czynszowej mieszkań pozwolono na sprzedaż nieruchomości lub działek gruntu, które stanowiły znaczne obciążenie finansowe dla okręgu. Cały czas przygotowywano dalsze plany zabudowy miejscowości. Administracja budowlana okręgu w porozumieniu z władzami oraz zgodnie z zapotrzebowaniem rynku pracy w Szczecinie nadal będzie wcielała w życie wielki zamysł budowlany Hitlera dla dobra narodu i ojczyzny⁴⁹.

⁴⁸ Nazwy niemieckich miejscowości przetłumaczyłem na podst.: *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945–1948*. Red. T. Białecki. Szczecin 2002.

⁴⁹ *Kreis Greifenhagen im Dritten Aufbau-Jahr. Zahlreiche Strassenbauten – Arbeiten der Wassergenossenschaften – Bericht des Kreishochbauamtes*. „Pommersche Zeitung” nr 213, 30.01.1936. Szerzej o Gryfinie w okresie dwudziestolecia międzywojennego i w czasie nazistowskim zob. E. Włodarczyk, *Gryfino w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. W: *Dzieje Gryfina i okolic*. Red. P. Kołosowski. Gryfino 2005, s. 137–155. Zob. też: E. Rymar, *Z dziejów osad wiejskich gminy Gryfino do 1945 roku*. W: tamże, s. 327–354.

Najważniejszym punktem obchodów trzeciej rocznicy przejścia władzy przez narodowych socjalistów był okraszony propagandowymi efektami sakralizacji politycznej apel Hitlera do 30 tys. esamanów zebranych w Lustgarten w Berlinie, która to uroczystość odbyła się 30 stycznia 1936 r. Obchody święta narodowego, tak jak trzy lata wcześniej, zakończył triumfalny pochód 35 tys. „brunatnych koszul” ulicami stolicy, w tym także „pochód światła” (*Lichtband*) przez Bramę Brandenburską do Wilhelmstrasse⁵⁰, gdzie Hitler odebrał defiladę. Zainscenizowane przemówienie przywódcy miało wyrażać bezwarunkową ufność oraz wierność odnowionego niemieckiego narodu dla swojego wodza. Artykuł z tej okazji wyłuszcza pierwszorzędą zasługę Hitlera, a mianowicie ponowne zjednoczenie narodu oraz uzyskanie przezeń należnego szacunku w świecie. Cała Rzesza w tym szczególnym dniu promieniała, była zjednoczona z maszerującymi oddziałami SA, pochodzącymi z różnych zakątków Niemiec, przybyłymi do Berlina, aby odebrać od *Führera* nowe dyrektywy, hasło przewodnie na czwarty już rok jego rządów. Wszyscy Niemcy z całego serca, zgodnie z zawołaniem Goebbelsa, mieli bezwzględnie podporządkować się Hitlerowi w myśl imperatywu: „Wodzu, rozkazuj – my posłuchamy!” (*Führer, befehl – wir folgen!*)⁵¹.

W nawiązaniu do udziału pomorskiej SA w apelu przed Hitlerem przedstawiono przygotowania szczecińskich „brunatnych koszul” do odjazdu do Berlina, a następnie ich udział w uroczystościach państwowych i w „defiladzie światła” przed Hitlerem. 1033 szczecińskich esamanów (*Gruppe Pommern*) zebrało się w czwartkową noc na dworcu, ażeby w dwóch specjalnych pociągach wyruszyć do stolicy. Na szczeciński dworzec przyjechali też towarzysze z Rugii i wschodniego Pomorza (*Ostpommern*), którzy opowiadali o swojej radości z możliwości zobaczenia Hitlera. Podróż do Szczecina była piękna, ponieważ dawała okazję do spotkania ze starymi towarzyszami walki. Około godziny piątej rano esa-

⁵⁰ Szerzej o tej niemieckiej dzielnicy rządowej w kontekście historycznym zob.: L. Demps, *Berlin-Wilhelmstrasse. Eine Topographie preußisch-deutscher Macht*. Berlin 1994; H. Ulrich, U. Prell, *Berlin-Handbuch. Das Lexikon der Bundeshauptstadt*. Berlin 1992; H. Hauptmann, H. Meyer, V. Mörl, H.-G. Schubert, U. Voigt, *Seelen der Stadt. Berliner Friedhofsspaziergänge*. Berlin 1993; B. Rollka, V. Spiess, B. Thieme (Hrsg.), *Berliner Biographisches Lexikon*. Berlin 1993 (omówienie: J. Kozeński, „Przegląd Zachodni” 1995, nr 3, s. 151–156).

⁵¹ Do opisu obchodów: *Der Führer an die SA: Hinter jedem von uns stehen zehn andere!* „Pommersche Zeitung” nr 214, 31.01.1936. Zob. również: *Der Führer schreitet die Front ab. Von allen Seiten des riesigen Platzes schallt es mächtig zurück: „Heil, mein Führer!” – Der Stabschef und Dr. Goebbels sprechen*. Tamże; „Wir sind die Garanten!” *Die Ansprachen des Stabchefs und Dr. Goebbels’ beim Appell im Lustgarten*. Tamże.

mani zgromadzili się przed dworcem, krótko potem pojawił się Gruppenführer SA Hans Friedrich (szef zachodniopomorskich „brunatnych koszul”) i pozdrowił żołnierzy⁵². Przy dźwiękach *Badenweiler-Marsch* oddziały maszerowały przez dworzec i wsiadały do pociągów, w których jechali także Gruppenführer Friedrich, Brigadeführer Rech i Oberführer Jacobson. Dwa najstarsze oddziały SA (*Standarten*) – „Pommern” i „Kolberg” – otwierały awangardę marszu pomorskich formacji, natomiast sztandary: „Ulrich Massow”, „Bruno Reinhard”, „Franz Engel”, „Günther Ross” i „Langemarck” miały świadczyć o gotowości do ofiar pomorskiej SA. O godzinie 5.40 wyruszył kolejny specjalny transport. W wagonach rozbrzmiewały „pieśni bojowe”, a przy oknach stali weseli, roześmiani mężczyźni, których przepelniała radość, że wieczorem będą mogli przemaserować przed Hitlerem. *Heil dir, SA!* – tym pozdrowieniem Hermann Göring przywitał w stolicy esamanów z całej Rzeszy. Cały Berlin został udekorowany barwami „starej gwardii”, ażeby uczcić każdego bojownika, który przez lata służył ruchowi, wodzowi i Niemcom⁵³. Już od samego rana przyjeżdżały do Berlina pociągi z brunatnymi oddziałami najstarszych towarzyszy (Oberbayern, Franken, Ostpreußen, Rheinland), którzy w *dnii święta narodowosocjalistycznej rewolucji* chcieli znowu wziąć udział w marszu⁵⁴. Na dworcu oczekuje już Hans Friedrich, przed dworcem zbierają się formacje, zanim odmaszerują do swojej kwatery w Pankow. Friedrich przemawia do SA: *Ihr seht SA-Männer, daß der Führer uns nie vergisst* („Widzicie, esamani, że wódz o nas nigdy nie zapomina”). Przygotowano 45 wysprzątaných sal gimnastycznych, gdzie 25 tys. esamanów z Rzeszy mogło się doprowadzić do porządku. Odbyla się ostatnia kąpiel przed apelem. Po tem podano wspólne jedzenie (królowały chleb, kiełbasa i masło oraz kawa)⁵⁵.

⁵² *Die pommersche SA vor dem Führer: 1033 Mann nahmen als dienstälteste SA-Männer Pommern an dem Appell im Berliner Lustgarten und am nächtlichen Fackelzug teil – Die SA-Gruppe Pommern marschierte an zweiter Stelle.* Tamże.

⁵³ Abstrahując od wydarzeń berlińskich, warto przytoczyć krótki artykuł mówiący o reakcji władz w razie niewywieszenia przez obywateli flag nazistowskich w dzień święta. Zob. *Herzogliches Haus haben verfügt... Warum der Herr Hofkammerrat in Stuttgart am 30. Januar nicht zu flaggen geruhte*). Tamże, nr 215, 1.02.1936.

⁵⁴ Zob. również: *Die pommersche SA aus Berlin wieder zurück. Die Berliner Tage ein Erlebnis des alten SA-Geistes – Im Berliner Quartier der Gruppe Pommern.* Tamże.

⁵⁵ Zob. dalszy opis uroczystości w rejonie Lustgarten, Wilhelmstrasse i Charlottenburger Strasse oraz towarzyszącej jej ekstazy tłumów: *Ehrenspalier: 5000 SA-Männer. Mächtige Scheinwerfer hüllen das langgestreckte Gebäude der Reichskanzlei in blendende Helle – 35000 Mann zum Fackelzug angetreten.* Tamże, nr 214, 31.01.1936.

Stara gwardia maszeruje, a wraz z nią kompanie reprezentacyjne Narodo-wo-Socjalistycznego Korpusu Motorowego (*Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* – NSKK), Hitler-Jugend, funkcjonariusze partyjni (*Politische Leiter*) i SS. Pochód zamyka 10 tys. berlińskich esamanów z Gruppenführerem Ahlandem na czele. Przy dźwiękach *Horst-Wessel-Lied* wódz pozdrawia maszerujących i zgromadzonych z balkonu kancelarii. Od hotelu Kaiserhof ciągną dwie kompanie honorowe 4. regimentu SA (*Ehrenstürme der Standarte 4*) do Kancelarii Rzeszy przy dźwiękach *Marszu Niebelungów*, wykonywanego przez zespoły muzyczne berlińskich brygad. Przy akompaniamencie werbli tłum śpiewa „wspaniałą pieśń Ernsta Moritza Arndta” *Der Gott, der Eisen wachsen ließ, der wollte keine Knechte*⁵⁶ oraz inne pieśni ruchu (takie jak *Volk ans Gewehr*) w myśl hasła: *Durch Groß-Berlin marschieren wir, für Adolf Hitler kämpfen wir* („Maszerujemy przez Wielki Berlin, walczymy za Adolfa Hitlera”). Korowód zakończył się odmaszerowaniem „brunatnych koszul” do swoich kwater zbornych; rzesze gapiów natomiast rozchodziły się powoli.

Teksty o wyprawie oddziałów SA z Pomorza na apel w Berlinie uzupełnione są licznymi zdjęciami. Przedstawiają one grupę zadowolonych bojowników czytających na dworcu „Pommersche Zeitung”, rozdawnictwo jedzenia dla oddziałów, czekających w oknach pociągu na odjazd, uśmiechniętych żołnierzy (mimo ogromnego ścisku), poranną toaletę esamanów, kolejne wydawanie żywności (tym razem już w stolicy), przemówienie dowódcy Friedricha do formacji, wreszcie wypoczynek w wagonie pociągu.

Z okazji trzeciej rocznicy dojścia Hitlera do władzy cały Szczecin przywdział świąteczny strój, przez co potwierdził spójność i wewnętrzną petryfikację woli reżimu w mieście⁵⁷. W tym dniu szczecińskie władze, tak jak w poprzednich latach, zebrały swoją drużynę na krótki „apel roboczy”, ażeby zaakcentować znaczenie święta. W imieniu urzędników nadprezydencji (*Gefolgschaft des Oberpräsidiums*) przemawiał w obecności nadprezydenta Franza Schwede-Coburga wiceprezydent Ferdinand Mackensen von Astfeld. Pracownicy miejskich zakładów zbrali się w ogrodach ratusza, gdzie nadburmistrz Faber przedstawił retrospekcję ostatnich trzech lat odbudowy. Na spotkanie przyszli także szczecińscy kolejarze, którzy zbrali się w specjalnie przystrojonej wielkiej sali dyrekcji

⁵⁶ Zob. *Letzte Meldung. Abends: Der SA-Ruf vor dem Führer. Ausklang des historischen Tages – Der Führer auf dem Balkon der Reichskanzlei*. Tamże; *Der Fackelzug durch das Brandenburger Tor – wie am 30. Januar 1933*. Tamże, nr 215, 1.02.1936.

⁵⁷ *Die Feierstunden am 30. Januar. Betriebsappelle der Behörden – Truppenappelle der Wehrmacht – Überall Schulfestern*. Tamże, nr 214, 31.01.1936.

kolei. Dyrektor Paulh, podsumowując swoją wypowiedź, dał wyraz ufnej wierze w to, iż wytyczona przez Hitlera droga jest dobra dla ojczyzny. Delegacje rządu i prezydium policji (*Polizeipräsidium*) miały swój apel o godzinie ósmej – prezes urzędu rejencji szczecińskiej Graf Gottfried von Bismarck⁵⁸ i prezydent policji (*Polizeipräsident*) Herrmann wyrazili wdzięczność za wydarzenia sprzed trzech lat oraz wskazali na ich historyczne znaczenie. Wielu innych przedstawicieli organów władzy między godziną trzynastą i czternastą uczestniczyło w wyjątkowym powitaniu, które zgotowały im pobliskie oddziały Wehrmachtu. Zorganizowały one apel wojskowy jednostki, podczas którego głos zabrał jeden z dowódców. Jednocześnie miało też miejsce przemówienie w dowództwie szefa sztabu generalnego – pułkownik von Salmuth poświęcił trzeciej rocznicy szczególnie słowa, po których rozległo się trzykrotne uroczyste *Sieg-Heil*. Kapela regimentu wojsk lądowych (*Infanterie-Regiment 5*) między godziną jedenastą a dwunastą w południe na placu parad przed siedzibą władz regionalnych (*General-landschaftsgebäude*) zagrała uroczysty koncert. Także szczecińskie szkoły miały w tym dniu wyznaczone szczególne święto. Muzyka i wiersze nazistowskie stanowiły uczniowski komentarz do rocznicy (*Stunde des Gedenkens*).

Z okazji 30 stycznia w lokalu „Bamberg” odbyło się spotkanie członków komórki NSDAP z Pomorzan, którego lejtmotywem były słowa wodza: *Der Sieg liegt in der Kraft der Treue* („Zwycięstwo jest w sile wierności”). Po chóralnej recytacji Jungvolku i introdukcji lirycznej pt. *Wir marschieren* („Maszerujemy”) Ortsgruppenleiter Schmidt wygłosił dłuższą mowę o znaczeniu tego dnia. W związku ze świętem wyświetlono również film pt. *Hermine und die sieben Aufrechten* („Hermiona i siedmiu sprawiedliwych”). Oprócz zwykłej kroniki filmowej (*Wochenschau*) został pokazany film na temat Wehrmachtu na zjeździe partyjnym wolności. Cała impreza była okraszona śpiewami i muzyką fanfarną Jungvolku. Po południu odbyło się dziecięce przedstawienie, na które zaproszono 180 ubogich (*Wohlfahrtsempfänger*) na koszt opieki społecznej (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – NSV*). Apel mieli również działacze eskadry NSKK w Szczecinie. Dowódca dziewiątego oddziału tej formacji, Sturmführer Grundmann, zameldował Brigadeführerowi Sauerowi zebranych członków NSKK. Następnie mowę wygłosił dr Peters, który zarysował antecedencję przejęcia rządów przez nazistów, począwszy od roku 1932; po nim przemawiał Sauer. Wychodząc od *Machtergreifung*, opisał on działania i sukcesy narodowego socjalizmu. W dalszych rozważaniach Brigadeführer wskazał na zadania NSKK,

⁵⁸ Zob. A. Czarnik, *Ruch hitlerowski...*, s. 27.

które widział w przyspieszeniu procesów motoryzacji i rozwoju komunikacji drogowej w skali makroekonomicznej. Poza tym wyłuszczył rolę sportu, popierania szkół motoryzacyjnych i kształcenia światopoglądowego, które powinno być prowadzone w ścisłej współpracy z SA; przywołał też swoje doświadczenia i przeżycia ze spotkań Hitlerem. Po ogłoszeniu awansów na wyższe stopnie dla niektórych członków NSKK i krótkich filmach o działalności tej organizacji nastąpiło zakończenie apelu.

Z okazji obchodów 30 stycznia w czwartek wieczorem odsłonięto w Greifswaldzie pomnik ku czci poległych w czasie wojny, który znajdował się na głównym rynku miasta⁵⁹. Oprócz żołnierzy i lotników z lokalnego garnizonu było tam obecnych także 2000 uczestników z SA i SA-Reserve, NSKK, *Politische Leiter*, Hitler-Jugend, NSDAP. Kreisleiter Richard Delang otworzył manifestację podziękowaniem tym, którzy przygotowali ceremonię. Później przemawiał Standortältester mjr Fiebig, który podkreślił, że żołnierze wojny światowej i bojownicy Hitlera poświęcili swoje życie za ojczyznę i dla nich właśnie ma być ten pomnik. Wspomniał także o rozwoju Niemiec przed wojną, po czym przeszedł do sukcesów nazistowskiego rządu w ciągu trzech ostatnich lat⁶⁰. Przy dźwiękach pieśni o „starych towarzyszach” złożono wieńce pod monumentem. Omawiane zdarzenie ilustrują zdjęcia greifswaldzkiego pomnika, na których ukazana jest honorowa warta esesmanów oraz uwypuklony cenotaf z nazistowskim orłem i swastyką⁶¹.

W miejskiej hali w Greifswaldzie odbyło się w czwartek przed południem akademickie święto na znak pamięci o dniu narodowosocjalistycznej rewolucji, a zarazem powstania Niemieckiej Rzeszy⁶². Przemawiał prof. dr Richter, który zarysował główne punkty na temat Rzeszy Bismarcka i III Rzeszy. Kierował się lejtymotywnym, że wszystkie gałęzie nauki zostały postawione przed nowymi, odpowiedzialnymi zadaniami. Nauka stanowi bowiem kamień milowy przemian

⁵⁹ *Ehrenmal der Stadt Greifswald in feierlicher Kundgebung geweiht.* „Pommersche Zeitung” nr 214, 31.01.1936.

⁶⁰ Na temat umacniania władzy przez narodowych socjalistów w Gryfii – stolicy ruchu na Pomorzu – zob. J. Mai, *Greifswald in den Jahren 1933/34. Eine Stadt im NS-Gleichschaltungsprozess.* W: *Pommern zwischen Zerstörung und Kontinuität: 1918, 1933, 1945, 1989.* Hrsg. v. B. Becker, K.T. Inachin. Schwerin 1999, s. 163 n.

⁶¹ *Das Ehrenmal im Greifswalder Rathaus.* „Pommersche Zeitung” nr 215, 1.02.1936.

⁶² *Wissenschaft vor neuer Aufgabe. Die Universität feierte den 30. Januar.* Tamże, nr 214, 31.01.1936.

hitlerowskich. Richter zamknął swój wywód konstatacją, że nazistowskie państwo afirmuje naukę, dlatego też na niej spoczywa obowiązek popierania reżimu⁶³.

W Nowogardzie (Naugard)⁶⁴ nastąpiło natomiast przekazanie Złotych Ksiąg⁶⁵ powiatu do narodowego muzeum (*Heimattmuseum*), będące centralnym punktem obchodów 30 stycznia w tym mieście. Przed ratuszem zgromadzili się lokalni funkcjonariusze partii (*Politische Leiter der Ortsgruppe*) i członkowie Hitler-Jugend. Kreisleiter *Parteigenosse* Lüdtkke przekazał pieniężną wartość obydwu ksiąg (20 857, 58 reichsmarek) na rzecz pomocy społecznej (*Kreisorganisation der NSV*). *Parteigenosse* Zühlke odebrał książki i przekazał je kierownikowi muzeum, rektorowi Notzkemu. Z Marktplatz książki zostały zabrane do muzeum, gdzie po wsze czasy zajęły swoje zaszczytne miejsce. Podobne uroczystości, apele szkolne, przemówienia członków partii, imprezy i happeningi, koncerty, przemarsze z pochodniami odbywały się w innych miejscowościach pomorskich⁶⁶, takich jak Gartz (*Ortsgruppenversammlung der NSDAP*), Hohenreinkendorf (*Kriegerkameradschaft*), Tantow (*Jahresappell der NSDAP*), Siadło Dolne (*Betriebsappell*), Podjuchy (*Reichsberufswettkampf, Singabend der Singschar der NS-Frauenschaft*), Zdroje, (*Militärkonzert, Pfundsammlung*), Police (*Versammlungen der Bauernschaft*), Lindow (*Schulfeier*), Żydowce (*Gedenkfeier, Schulpfundsammlung für WHW*), Buchholz (*Mitgliederversammlung der DAF*), Reptowo (*Ortversammlung der NSDAP*), Swobnica (*Schulfeier, HJ-Fahne gehisst*), Rurka (*Pfundsammlung*), Friedrichswalde (*Beförderung von Pg J. Kraus zum Preußischen Revierförster und Forstsekretär*)⁶⁷. W Stralsundzie natomiast miał miejsce zjazd lokalnej grupy Stanu Żywcicieli Rzeszy⁶⁸, połączo-

⁶³ Szerzej o kwestii roli nauki, oświaty i wychowania w III Rzeszy zob.: H.-E. Tenorth, *Bildung und Wissenschaft im „Dritten Reich“*. W: *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Bonn 1992, s. 240 n.; H. Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*. Warszawa–Poznań 1982, s. 327–329.

⁶⁴ Szerzej o Nowogardzie w okresie międzywojennym zob. J. Stanielewicz, *Dzieje powiatu nowogardzkiego w latach 1800–1939*. W: *Z dziejów ziemi nowogardzkiej*. Red. K. Golczewski. Poznań 1971, s. 47–72.

⁶⁵ Oprawione w złoto księgi honorowe, do których wpisywali się zasłużeni goście powiatu, np. kanclerz Otto von Bismark.

⁶⁶ *Aus den Kreisen Randow und Greifenhagen*. „Pommersche Zeitung” nr 214, 31.01.1936.

⁶⁷ *Aus pommerschen Orten*. Tamże, nr 213, 30.01.1936.

⁶⁸ Szerzej o tej organizacji zob. F. Połomski, *Teoria „krwi i ziemi” (Blut und Boden)*. W: *Studia z dziejów myśli politycznej w Niemczech XIX i XX wieku*. Red. H. Olszewski. Poznań 1982, s. 221–227.

ny ze szkoleniem ideologicznym. Na dwudniowe spotkanie zaproszono również działaczy z Rugii. W godzinach popołudniowych w czwartek wpłynęła do Kołobrzegu⁶⁹ flotylla trałowców, która na krótko zacumowała w porcie.

Pod patronatem władz Wielkiego Szczecina (*Kreisleitung Groß-Stettin*) zorganizowano kilka imprez kulturalnych, które miały zachęcić Niemców z Pomorza do uroczystego obchodzenia tego święta, mającego być także okazją do zwykłej rozrywki, „igrzysk” dla obywateli⁷⁰.

Oprócz zjazdów partii (*Parteitage*) czy urodzin Hitlera 30 stycznia był w kalendarzu nazistowskim jednym z najważniejszych świąt państwowych, które propaganda wykorzystywała do kształtowania opinii publicznej. Obchody z tej okazji były asumptem do uwypuklenia historycznego znaczenia zdobycia przez nazistów władzy w Niemczech, który to fakt służył jednocześnie do kreowania postaci Hitlera jako wybawcy (*Erlöser*) kraju, kładącego kres zgubnym „czasom systemu” i bolszewickiemu zagrożeniu. Według retoryki narodowych socjalistów w 1933 r. Niemcy przebudziły się ostatecznie, co było jednocześnie prefiguracją nowych, wspaniałych czasów dla Rzeszy pod wodzą charyzmatycznego przywódcy. Właśnie w dniu mianowania Hitlera kanclerzem Niemiec miał miejsce osławiony marsz z pochodniami zorganizowany przez paramilitarne oddziały partyjne SA oraz Stahlhelm, a którego trasa wiodła od Bramy Brandenburskiej do Wilhelmstrasse. Jego uczestnicy składali hołd i podziękowanie Hitlerowi za to, że doprowadził ruch do zwycięstwa. Ów zainscenizowany pochód dał początek wielu następnym państwowym ceremoniom, reżyserowanym przez Goebbelsa, oraz legendzie o rewolucji narodowej, „zdobyciu władzy”. Co roku za rządów nazistów powtarzano więc ten rytuał, którego punktem kulminacyjnym była wspomniana parada świateł w Berlinie, tym razem z udziałem „starej gwardii” z obszaru całego kraju, w tym z Pomorza. Można stwierdzić, iż uroczystości w Berlinie nadawały ton obchodom w innych częściach Rzeszy. Na Pomorzu Szczecińskim szczególną wagę przywiązywano do podróży esamanów z tego regionu do stolicy, aby wziąć udział w wielkim apelu przed *Führerem*,

⁶⁹ Zob. K. Piotrowski, *Między dwiema wojnami (1918–1945)*. W: *Dzieje Kołobrzegu (X–XX wiek)*. Ed. H. Lesiński. Poznań 1965, s. 132–139.

⁷⁰ Szerzej na ten temat m.in. *Stadttheater Stettin. Heute Festvorstellung „Siegfried”*. „Pommersche Zeitung” nr 213, 30.01.1936. Zob. też „Siegfried” – *Oper von R. Wagner. Erfolgreiche Festvorstellung im Stettiner Stadttheater*. Tamże, nr 215, 1.02.1936. Zob. też L. Turek-Kwiatkowska, *Diakonissen-Anstalt „Bethanien”*. W: *Encyklopedia...*, t. I, s. 189. Szerzej o życiu kulturalno-rozrywkowym mieszkańców Szczecina zob.: tejsze, *Życie codzienne w Szczecinie w latach 1800–1939*. Szczecin 2000, s. 103–119, 179–197; tejsze, *Kultura szczecińska w latach 1800–1939*. W: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*. Red. E. Włodarczyk. Szczecin 1995, s. 112–119.

a potem przemaszerować przed Kancelarią Rzeszy. Pomniejsze atrakcje, takie jak koncerty, apele, zbiórki pieniędzy na rzecz „pomocy zimowej” czy parady z udziałem pomorskich kacyków nazistowskich, odbywały się prawie we wszystkich miejscowościach regionu. W 1936 r. uroczystości te nabrały szczególnego charakteru ze względu na zorganizowane 29 marca tegoż roku, wspomniane już wybory do Reichstagu (98,8% poparcia dla hitlerowców), które położyły *de facto* kres tej formalnej tylko pozostałości po systemie demokratycznym⁷¹. Od tej pory nomenklatura nowego państwa nie czuła się już związana jakąkolwiek społeczną kontrolą, a państwo obrało bardziej radykalny kurs w kierunku totalnego przywództwa. Po wyborach NSDAP przejęła praktycznie całą władzę, było to zarazem zakończenie formowania się ustroju monopartyjnego. Dlatego naziści, antycypując głosowanie parlamentarne, starali się, aby święto przejęcia władzy było nad wyraz pompatyczne i reprezentacyjne, aby obywatele jeszcze raz mogli się przekonać o efektywności rządów Hitlera, na którym zresztą skoncentrowany był cały ceremoniał rocznicy, usuwający niejako na bok członków „starej gwardii”.

Opisanej wyżej dyspozycji podporządkowana została prasa, której celem było historyczne, euforyczne ukazywanie tych wydarzeń, ich pamiętnego charakteru. Od razu trzeba skonstatować, iż „Pommersche Zeitung” doskonale wywiązała się z tego zadania⁷²; okolicznościowe artykuły na jej łamach wręcz tryskają afektowanym tonem brunatnego marszu, ekscytacją i barwnymi opisami kolejnych parad czy imprez. Czytelnik może wprost poczuć ówczesną atmosferę i być obserwatorem tamtych wypadków. Abstrahując od niejednokrotnie nieznośnej propagandowej „piany” i antyintelektualizmu, trzeba podkreślić plastyczność opisów i agitacyjną rolę tekstów, które poprzez element manipulacji, kamuflażu stanowią świetną charakterystykę totalitarnych uwarunkowań kreowania opinii publicznej. Nowomowa artykułów jest równocześnie dowodem na splądrowanie i zanieczyszczenie języka niemieckiego przez nazistów, pozbawienie go wdzięku, subtelności, różnorodności. Słowa używane były bowiem nie jako pomosty

⁷¹ Zob. m.in. *Alle Erwartungen über den Wahlausgang übertroffen*. „Pommersche Zeitung” nr 273, 30.03.1936; P. Simon, *Das ist Deutschland*. Tamże; *Das Endergebnis für die pommerschen Kreise*. Tamże; *Der Führer ruft! – Die Nation folgt!* [zdjęcie]. Tamże, nr 272, 29.03.1936; *Überwältigender Abschluss des Wahlkampfes*. Tamże. Jeśli chodzi o region Pomorza Zachodniego, to kluczowymi punktami hitlerowskiej kampanii wyborczej na tym obszarze były wizyta i przemówienie zastępcy Hitlera R. Hessa w szczecińskiej Messehallen. Zob. *Rudolf Hess sprach in Stettin*. „Pommersche Zeitung” nr 265, 22.03.1936.

⁷² Zob. też A. Rosenberg, *30. Januar 1933 – 30. Januar 1936. Von der nationalsozialistischen Revolution zum deutschen Führerstaat. Das Aufbauwerk Adolf Hitlers in drei Jahren. Drei Jahre*. „Völkischer Beobachter”. Sondernummer zum Jahrestag der Machtübernahme, 30.01.1936.

do umysłu czytelnika, ale jako harpuny wbijane w delikatną materię jego podświadomości; zostały one zredukowane do funkcji magicznej, religijnej, gdzie górowała inklinacja do superlatywów, górnolotności i eufemizmów *Linguae Tertii Imperii*⁷³. Trzeba zwrócić uwagę na bijący z tekstów opiewających SA kult towarzyszy poległych w „czasie walki”, którzy pod względem językowym traktowani byli jak chrześcijańscy męczennicy. Noszone podczas marszów krwawe sztandary upamiętniały bojowników idei i służyły jako transcendentalne medium, przez którego dotknięcie następowało poświęcenie nowych proporców SA i SS; zaświadczały one jednocześnie o przelanej krwi („świadectwa krwi”)⁷⁴.

**DIE PRESSE ALS INSTRUMENT DER HITLERPROPAGANDA
DIE BILANZ VON DREI JAHREN DES DRITTEN REICHES
UND DIE FEIER DER MACHTERGREIFUNG HITLERS
IN DER PROVINZ POMMERN IM LICHT DER „POMMERSCHEN ZEITUNG“
– DES REGIONALEN PRESSEORGANS DER NSDAP**

ZUSAMMENFASSUNG

In der Zeit des Nationalsozialismus war die Presse ein effektives Instrument des Einflusses auf die Massen. Nach den Koryphäen des Regimes war sie ein „Führungsmittel“, „die Stimme der Volksgemeinschaft“, die einzige Quelle der Wahrheit. Der 30. Januar stellte neben den Parteitag und dem Geburtstag Hitlers eine der wichtigsten Staatsfeiertagen in dem nazistischen Kalender dar, die von der NS-Propaganda zu einer entsprechenden Gestaltung der öffentlichen Meinung genutzt wurde. Die Feierlichkeiten waren Antrieb zur Verdeutlichung der historischen Bedeutung der Machtübernahme. Diese Tatsache wurde gleichzeitig für die Kreierung der Person Hitlers als eines charismatischen völkischen Messias genutzt.

Der Anordnung zur Unterstreichung der historischen Entourage des Jahrestages wurde auch die regionale Presse untergeordnet, deren Aufgabe es war, den Rang dieses Ereignisses hysterisch darzustellen und das Führerprinzip euphorisch zu propagieren. Auch „Die Pommersche Zeitung“ als Transmissionsgürtel der NSDAP im westlichen Pommern hat diese Aufgabe erfüllt. Besonderes Gewicht bei der dritten Feier des „Tages

⁷³ Zob. R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*. T. II. Warszawa 1987, s. 185–193.

⁷⁴ Zob. V. Klemperer, *LTI. Notatnik filologa (fragmenty)*. (*LTI. Notizbuch eines Philologen*). W: *Wobec faszyzmu*. Wybrał i opatrzył wstępem H. Orłowski. Warszawa 1987, s. 326.

der nationalen Erhebung“ hat man in der Provinz Pommern auf die Reise der SA-Männer aus dieser Region in die Hauptstadt Deutschlands gelegt, wo sie am Großappell vor Hitler teilnahmen und dann vor der Reichskanzlei marschierten.

Übersetzt von Wojciech Wichert